

Лекція 6. Відчуття та сприйняття

Вивчивши тему лекції, ви повинні уміти:

- охарактеризувати відчуття як первинну форму відображення дійсності;
- проаналізувати класифікацію відчуттів;
- розкрити сутність сприйняття;
- визначити основні якості сприйняття.

Відчуття – первинна форма відображення дійсності

“Ніщо не буває в думці, чого раніше не було у відчутті”. Цей старовинний вислів хоч і являє собою спрощення, навряд чи прийнятне в наш час, все-таки містить деяку частку істини. Інформація про зовнішній світ може потрапити в головний мозок, тобто той, що перероблює її центр, тільки через сенсорну систему, яку можна тому вважати воротами свідомості або (мовою кібернетики) його вхідним пристроєм.

Сенсорна клітка – **рецептор** – перетворює стимул (вплив) у короткі ритмічні електрохімічні імпульси. Потім їх потік передається нервовими шляхами в різні перемикаючі станції центральної нервової системи, де ці імпульси, переходячи з одного нейрона на інший, синтезуються і “декоднуються” в систему даних про характер зовнішнього впливу. Весь цей процес традиційно називається відчуттям. **Відчуттям** називається психічне відображення в корі головного мозку окремих властивостей предметів і явищ, що безпосередньо впливають на органи чуттів. У більш широкому плані відчуття являють собою продукти переробки центральною нервовою системою значущих для людини подразників, які виникають у процесі її життєдіяльності. Здібність до відчуттів є у всіх живих істот, що володіють нервовою системою, але усвідомлювати свої відчуття можуть тільки ті з них, у кого є головний мозок з високорозвиненою корою. Якщо остання тимчасово відключається (за допомогою наркозу або наркотиків), то індивід втрачає здатність усвідомлено реагувати навіть на сильнодіючі хворобливі подразники.

Як ми відчуваємо?

Для того, щоб ми усвідомили будь-який чинник або елемент дійс-

ності, треба, щоб енергія, яка виходить від нього (теплова, хімічна, механічна, електрична або електромагнітна), передусім була достатньою, щоб стати стимулом, тобто збудити який-небудь з наших рецепторів. Тільки тоді, коли у нервових закінченнях одного з наших органів чуттів виникнуть електричні імпульси, зможе початися процес відчуття. Первинний аналіз стимулу і кодування сигналу здійснюють рецепторні клітини, а потім уже закодований сигнал передається сенсорними нервами до центрів у спинному і головному мозку.

Якщо сигнал зумовлений стимулом, який загрожує організму або ж адресований вегетативній нервовій системі, то звичайно відбувається рефлекторна реакція і рука відсмикується при опіку, зіниця вужчає при яскравому світлі тощо. В інших випадках сигнал продовжує свій шлях спинним мозком в корі головного, проходячи через своєрідний “фільтр” ретикулярної формації, яка підтримує кору в стані “не сну” і вирішує, чи досить важливий сигнал, щоб його розшифровкою зайнялася кора. Якщо сигнал буде визнаний важливим, станеться зміна активності багатьох тисяч нейронів, які і повинні будуть структурувати й організувати сенсорний сигнал, щоб додати йому значення, тобто почнеться процес сприйняття.

Увага кори мозку до стимулу спричиняє, звичайно, серію рухів очей, голови або тулуба. Це дозволяє глибше і детальніше переробляти інформацію і у разі необхідності підключати інші органи чуттів. По мірі надходження нових даних вони будуть зіставлятися з тим (подібним), що вже зберігалось в пам’яті. Якщо сигнал виявиться схожим на щось вже відоме індивіду, сприйняття приведе до пізнання (ідентифікації) з образами, які існують. Зрештою станеться усвідомлення якогось нового аспекту реальності і фіксації його в пам’яті. Саме так і створюється та картина реальності, в межах якої функціонує психіка людини.

Класифікація відчуттів

Існує декілька можливих варіантів класифікації тих двох десятків аналізаторних систем, якими володіє людина. Звичайно використовують наступні критерії:

- 1) за наявності або відсутності безпосередніх контактів рецептора

з подразником, що спричиняє відчуття;

- 2) за місцем розташування рецепторів;
- 3) за часом виникнення в ході еволюції;
- 4) за модальністю (видом) подразника.

Найбільше використовується систематизація, запропонована англійським фізіологом І. Шеррінгтоном, який виділив три основні класи відчуттів:

- 1) **екстерорецептивні**, які виникають при впливі зовнішніх стимулів на рецептори, розташовані на поверхні тіла;
- 2) **інтерорецептивні (органічні)**, що сигналізують про те, що відбувається в організмі (відчуття голоду, прагнення, болю тощо);
- 3) **пропріорецептивні**, розташовані в м'язах і сухожиллях; з їх допомогою мозок отримує інформацію про рухи і положення різних частин тіла.

Загальну масу екстерорецептивних відчуттів схема І. Шеррінгтона дозволяє розділити на **дистантні** (зорові, слухові) і **контактні** (дотикові, смакові). Нюхові відчуття займають у цьому випадку проміжне положення. Найбільш давньою є органічна (передусім больова) чутливість, потім з'явилися контактні (передусім тактильна, тобто дотик) форми. І еволюційно наймолодшими потрібно вважати слухові і особливо зорові системи рецепторів. Найбільш значними для функціонування людської психіки є зорові (85% всієї інформації про зовнішній світ), слухові, тактильні, органічні, нюхові і смакові відчуття. Особливості зору і слуху будуть детально розглянуті при аналізі механізмів людського сприйняття.

Органічні і тактильні відчуття

До органічних відчуттів відносять, насамперед, почуття голоду, прагнення, насичення, а також комплекси больових і статевих відчуттів. Почуття голоду з'являється при збудженні харчового центра мозку, розташованого в гіпоталамусі. Електростимуляція цього центра (за допомогою імплантованих туди електродів) спричиняє у тварин прагнення до безперервної їжі, а руйнування – до відмови від неї, тобто до загибелі від виснаження. Існує також особливий центр насичення, стимуляція якого, навпаки, приводить до голоду і до безперервного прагнення поглинати їжу (до булемії).

Система тактильної чутливості (відчуття тиску, дотику, фактурності і вібрацій) охоплює все людське тіло. Найбільше скупчення тактильних кліток спостерігається на долоні, на кінчиках пальців і на губах. Тактильні відчуття рук разом з м'язово-суглобовою чутливістю утворюють дотик, завдяки якому руки можуть відображати форму і просторове положення предметів. Тактильні відчуття разом з температурними – це один з видів шкіряної чутливості, що дає інформацію про поверхні тіл, з якими безпосередньо контактує людина (гладке, липке, рідке тощо), а також інформацію про температурні параметри цих тіл і всього навколишнього середовища.

Загальні властивості відчуттів

Кожен тип відчуттів дає свою специфічну інформацію, його втрата тільки частково може бути компенсована розвитком інших форм чутливості. Але в той же час є і загальні закономірності, характерні для всіх видів відчуттів. До них відносяться пороги відчуттів, їх адаптація і взаємодія, контраст і синтез.

Психологічна залежність між інтенсивністю відчуття і силою подразника, що викликає його, визначається поняттям “поріг відчуттів”. **Абсолютно низький поріг відчуттів** – мінімальна величина подразника, що спричиняє ледве помітне відчуття. Найбільша сила подразника, при якій ще виникає відчуття даного вигляду, називається **верхнім абсолютним порогом**. Найменша зміна в силі і характері діючого подразника, що помічається людиною, називається **диференціальним порогом**, завдяки якому ми і можемо постійно вловлювати невеликі зміни параметрів зовнішнього і внутрішнього середовища: міра освітленості, збільшення або зменшення сили звуку, вібрації тощо. Пороги всіх відчуттів індивідуальні для кожної людини, їх характеристики визначені генетично, відносно стабільні, хоч і відчувають великі вікові коливання.

Органи відчуттів здатні міняти свої характеристики, пристосовуючись до умов, що змінилися. Ця здатність і називається **адаптацією відчуттів**. Наприклад, при переході від світла до темряви і навпаки чутливість ока до різних подразників міняється в десятки разів. Повна зорова адаптація може тривати до 40 хвилин, при цьому може зникати

або знову з'являтися відчуття кольору: при адаптації до темряви кольорний зір зникає, все сприймається в чорно-білій гаммі; при адаптації до світла людина спочатку починає сприймати яскраво-блакитні кольори, а потім оранжево-червоні. Чутливість міняється при цьому на декілька порядків. Перебування в абсолютній темряві підвищує чутливість до світла за 40 хвилин в 20 тисяч разів.

Швидкість і повнота адаптації різних сенсорних систем неоднакові: висока адаптованість відмічається при нюху, в тактильних відчуттях (людина швидко перестає помічати тиск одягу на тіло) і значно повільніше відбувається зорова і слухова адаптація. Найменшою мірою адаптації відрізняються больові відчуття: біль – це сигнал про небезпечні порушення в роботі організму, і зрозуміло, що швидка адаптація больових відчуттів могла б загрожувати йому загибеллю.

Аналізаторні системи досить активно взаємодіють завдяки зв'язкам між відповідними центрами кори головного мозку. Загальна закономірність цієї взаємодії полягає в тому, що стійке ослаблення одних подразників підвищує чутливість інших сенсорних систем, і, навпаки, сильні сторонні подразники знижують чутливість паралельно працюючих аналізаторів. Підвищення чутливості внаслідок взаємодії відчуттів або появи інших подразників називається **сенсibiлізацією**. Іноді під дією одного подразника можуть виникати відчуття, характерні для іншого. Дане явище називається **синестезією**. Наприклад, у деяких людей музика викликає кольорні відчуття, а деякі кольорні поєднання в свою чергу впливають на температурну чутливість.

Що таке сприйняття? Суть і основні якості сприйняття

Прийом і переробка людиною інформації, що надійшла через органи відчуттів, завершується появою образів, предметів або явищ. Процес формування цих образів називається сприйняттям (іноді вживаються також терміни “перцепція”, “перцептивний процес”).

Сучасні погляди на процес сприйняття мають своїми джерелами дві протилежні теорії. Одна з них відома як **теорія гештальта** (образи). Прихильники цієї концепції вважають, що нервова система тварин і людини сприймає не окремі зовнішні стимули, а їх комплекси: наприклад, форма, колір і рухи предмета сприймаються як єдине ціле,

а не окремо. Протилежно цій теорії біхевіористи доводили, що реально існують тільки елементарні (одноmodalні) сенсорні функції, і приписували здатність до синтезу тільки головному мозку. Сучасна наука намагається примирити ці дві крайні теорії. Передбачається, що сприйняття спочатку носить досить комплексний характер, але “цілісність образу” все ж є продуктом синтезуючої діяльності кори мозку. У принципі можна говорити про поступове зближення цих підходів.

До основних якостей сприйняття відносять наступні:

- 1) Сприйняття залежить від минулого досвіду, від змісту психічної діяльності людини. Ця особливість називається апперцепцією. Коли мозок отримує неповні, неоднозначні або суперечливі дані, він звичайно інтерпретує їх відповідно до системи образів, що вже склалася, знань, змісту і завдань діяльності, що виконується, індивідуально-психологічних відмінностей (за потребами, схильностями, мотивами, емоційними станами). Киценята, що зросли у клітці, де були тільки вертикальні лінії, пізніше виявилися не здібними пізнавати горизонтальні. Так само і люди, що мешкають у круглих житлах (алеути), насилу орієнтуються в наших будинках з великою кількістю вертикальних і горизонтальних прямих ліній. Чинник апперцепції пояснює значні відмінності при сприйнятті одних і тих же явищ різними людьми або однією і тією ж людиною в різних умовах і в різний час.
- 2) Світ, у якому ми існуємо, сприймається нами не тільки як організований, структурований, але і як відносно стійкий і постійний. За образами предметів, що склалися, сприйняття зберігає їх розміри і колір незалежно від того, з якої відстані ми на них дивимося і під яким кутом бачимо. (Біла сорочка залишається для нас білою і в яскравому світлі, і в тіні. Але якщо ми бачили тільки невеликий її шматок через отвір, вона здавалася б нам в тіні швидше сірою). Ця особливість сприйняття називається константністю.
- 3) Людина сприймає світ не у вигляді набору непов'язаних один з одним відчуттів або станів своїх органів, а у формі окремих предметів, незалежно від нього існуючих, що протистоять йому, тобто сприйняття носить предметний характер.
- 4) Сприйняття ніби “добудовує” образи предметів, що сприймаються ним, доповнюючи дані відчуттів необхідними елементами. У цьому полягає цілісність сприйняття.
- 5) Сприйняття не зводиться тільки до утворення нових образів, людина здатна усвідомлювати процеси “свого” сприйняття, що дозволяє говорити про осмислено-узагальнений характер

сприйняття, його категоріальність.

Сприйняття руху і простору

Відповідно до того, який аналізатор домінує, розрізняють зорові, слухові, дотикові, кінестетичні, нюхові і смакові сприйняття. З точки зору орієнтації людини в оточуючому світі особливе значення мають рухові (кінестетичні) відчуття: зорове сприйняття пов'язане з переміщенням очей; у смаковому сприйнятті велике значення мають рухи язика тощо. Рух оточуючих нас предметів ми здатні сприймати завдяки тому, що переміщення відбувається звичайно на будь-якому фоні, це дозволяє сітчатці ока послідовно відтворювати виникаючі зміни в положенні тіл, які рухаються відносно до тих елементів, перед якими або поза якими і переміщується предмет. Цікаво, що в темряві нерухома світлова точка здається рухомою (автокінетичний ефект).

Сприйняття видимого руху визначається даними про просторове положення об'єктів, тобто пов'язане із зоровим сприйняттям міри віддаленості предмета й оцінкою напрямку, в якому розташований той або інший предмет. Сприйняття простору засновується на сприйнятті величини і форми предметів за допомогою синтезу зорових, м'язових і дотикових відчуттів, а також на сприйнятті об'єму і віддаленості предметів, що забезпечується бінокулярним зором.

Сприйняття часу

Складність пояснення того, як ми сприймаємо течію часу, полягає в тому, що сприйняття часу не має очевидного фізичного стимулу. Звичайно, фізичний час, тобто тривалість об'єктивних процесів, легко може бути виміряний, але тривалість сама по собі не є стимулом у звичайному значенні слова, тобто немає об'єкта, енергія якого впливала б на деякий рецептор часу (як це роблять світлові або звукові хвилі). Поки не вдалося виявити механізм, який прямо або непрямо перетворює фізичні інтервали часу у відповідні сенсорні сигнали.

Найпопулярнішими кандидатами на роль цього механізму залишаються пов'язані з часом фізіологічні процеси. Такими "біологічними годинниками" називають серцевий ритм і метаболізм (тобто обмінні процеси) тіла. Досить точно встановлено, що сприйняття часу зміню-

ють деякі медикаменти, що впливають, передусім, на ритміку нашого організму. Хінін і алкоголь примушують час текти повільніше. Кофеїн, мабуть, прискорює його, подібно лихоманці. З іншого боку, марихуана і гашиш мають хоч і сильний, але непостійний вплив на сприйняття часу, вони можуть приводити як до прискорення, так і сповільнення суб'єктивного часу. Всі впливи, що прискорюють процеси в організмі, прискорюють для нас і течію часу, а фізіологічні депресанти сповільнюють його.

Існує тенденція переоцінювати відрізки часу менше за одну секунду і недооцінювати інтервали більше за одну секунду. Якщо відмітити початок і кінець відрізка часу двома натисканнями, а між ними залишити паузу (наповнений інтервал), то він буде сприйматися як більш короткий у порівнянні з рівним йому відрізком, заповнений серією натискань. Цікаво, що більш коротким за часом здається вимовлення усвідомленої пропозиції, ніж набору безглузвих складів, що вимовляються стільки ж часу. Тимчасово заповнений інтенсивною діяльністю інтервал здається більш протяжним; систематично переоцінюються (у тривалості) інтервали, не заповнені значними для людини подіями.

Ми усвідомлюємо тривалість (так само як і простір) лише тоді, коли існує тимчасовий інтервал між моментом пробудження потреби і моментом її задоволення, тобто коли час ми сприймаємо як перешкоду (чекаємо чогось або когось). В іншому випадку ми не звертаємо увагу на переживання нами часу. Звідси слідує основний закон сприйняття часу, сформульований Вундтом: “Кожного разу, коли ми звертаємо свою увагу на течію часу, він здається довшим”. Ніколи хвилина не здається нам такою довгою, як тоді, коли ми стежимо за стрілкою годинника, що проходить 60 поділок.

Орієнтування у часі

Існують великі індивідуальні відмінності у здатності оцінювати час. Експерименти показали, що один і той же час може пройти для десятирічної дитини в п'ять разів швидше, ніж для шістдесятирічної людини. В одного і того ж випробуваного сприйняття часу надзвичайно варіює в залежності від душевного і фізичного стану. При пригніченості або фрустрації час тече повільно. Час, насичений у минулому

переживаннями, діяльністю, згадується як більш тривалий, а тривалий період життя, наповнений малоцікавими подіями, згадується як такий, що швидко пройшов. Протяжність часу менше 5 хвилин при згадуванні звичайно здається більше своєї величини, а більш довгі проміжки згадуються як зменшені.

Наша здатність судити про тривалість часу дозволяє утворити тимчасове вимірювання – вісь часу, на якій ми більш або менш точно розміщуємо події. Теперішній момент (зараз) відмічає особливу точку на цій осі, події минулого розміщуються до, а події очікуваного майбутнього – після цієї точки. Це загальне сприйняття відносин теперішнього часу і майбутнього носить назву “тимчасової перспективи”.

Основні механізми сприйняття простору і часу мають природжений характер. У процесі життєдіяльності в певних умовах вони ніби надбудовуються над параметрами цих умов, але загальні структурні елементи такої надбудови легко розпадаються в якісно нових умовах. Приголомшуючі дані дали експерименти з повною сенсорною ізоляцією. Людей занурювали в посудину з водою при температурі комфорту, причому вони нічого не бачили і не чули, а покриття на їх руках перешкоджало отриманню дотикових відчуттів. Випробувані незабаром виявляли, що структура їх поля сприйняття починала змінюватися, все більш частими ставали галюцинації і самонавіюванні сприйняття часу. Коли період ізоляції закінчувався, звичайно виявлялася втрата здатності орієнтуватися в навколишньому світі. Ці люди виявлялися нездатними розрізняти форми об’єктів (кулю і піраміду), а іноді навіть сприймали ці форми у зміненому вигляді (називали трапецію квадратами). Вони бачили зміну кольору там, де вона не відбувалася тощо.

Порушення сприйняття

При різкій фізичній або емоційній перевтомі іноді відбувається підвищення сприйнятливості до звичайних зовнішніх подразників. Денне світло раптом засліплює, забарвлення навколишніх предметів робиться незвичайно яскравим. Звуки оглушують, ляскання дверей звучить як постріл, дзвін посуду стає нестерпним. Запахи сприймаються гостро, спричиняючи сильне роздратування. Тканини, що торкаються до тіла здаються жорсткими і грубими. Ці зміни сприйняття називаються **гіперестезією**. Протилежний їй стан – **гіпостезія** виражається у

пониженні сприйнятливості до зовнішніх стимулів і пов'язана з розумовою перевтомою. Навколишнє стає неясним, невизначеним, втрачає чуттєву конкретність. Предмети немов позбавляються фарб, все виглядає блідим і безформним. Звуки долинають глухо, голоси навколишніх втрачають інтонації. Все здається малорухомим, застиглим.

Галюцинаціями звичайно називають сприйняття, що виникли без наявності реального об'єкта (бачення, привиди, уявні звуки, голоси, запахи тощо). Галюцинації є, як правило, наслідком того, що сприйняття виявляється насиченим не зовнішніми дійсними враженнями, а внутрішніми образами. Людиною, що знаходиться у владі галюцинацій, вони переживаються як такі, що істинно сприймаються, тобто люди під час галюцинування дійсно бачать, чують, нюхають, а не уявляють або представляють. Для того, хто галюцинує, суб'єктивні почуттєві відчуття є такими ж дійсними, як і ті, що виходять з об'єктивного світу.

Найбільший інтерес викликають звичайно зорові галюцинації, характерні незвичайним різноманіттям: видіння можуть бути безформними (полум'я, дим, туман) або, навпаки, здаватися більш чіткими, ніж образи реальних предметів. Величина видінь також характеризується великою амплітудою: бувають як зменшені, так і збільшені, гігантські. Зорові галюцинації можуть бути і безбарвними, але набагато частіше у них природне або надто інтенсивне забарвлення, звичайно яскраво-червоне, або синє. Видіння можуть бути рухомими або нерухомими, незмінного змісту (стабільні галюцинації) і такі, що постійно міняються у вигляді різноманітних подій, що розігруються як на сцені або в кіно (сценоподібні галюцинації). Виникають одиночні образи (одиночні галюцинації), частини предметів, тіла (одне око, половина особи, вухо), натовпи людей, зграї звірів, комахи, фантастичні істоти. Зміст зорових галюцинацій впливає дуже сильно емоційним чином: може лякати, викликати жах або, навпаки, інтерес, захоплення, навіть схиляння.

Від галюцинацій потрібно відрізнити ілюзії, тобто помилкові сприйняття реальних речей або явищ. Обов'язкова наявність справжнього об'єкта, який і сприймається помилково, головна особливість

ілюзій, що звичайно розділяються на афективні, вербальні (словесні) і перейдолічні.

Афективні (афект – короточасне, сильне емоційне збудження) ілюзії частіше за все зумовлені страхом або тривожним пригніченим настроєм. У цьому стані навіть вищий на вішалці одяг може показатися грабіжником, а випадковий перехожий – насильником і вбивцею.

Вербальні ілюзії полягають у помилковому сприйнятті змісту реально виникаючих розмов навколишніх; людині здається, що ці розмови містять натяки на якісь його недобрі вчинки, знущання, приховані загрози на його адресу.

Дуже цікаві і показові **перейдолічні ілюзії**, що звичайно викликаються зниженням тону психічної діяльності, загальною пасивністю. Звичайні візерунки на шпалерах, тріщини на стінах або на стелі, різні світлотіні сприймаються як яскраві картини, казкові герої, фантастичні чудовиська, незвичайні рослини, барвисті панорами.

Перевірте свої знання

1. Яке значення відчуттів у житті людини? Як вони сформувалися?
2. Які види і функції відчуттів?
3. У чому полягає специфіка кожного виду відчуттів?
4. Чим відрізняється сприйняття від відчуттів?
5. У чому особливості сприйняття руху, простору і часу?
6. Які чинники впливають на характер сприйняття?
7. Дайте відповідь: вірно чи ні? Чому?
  - 1) Наше сприйняття навколишнього залежить від нашої культури і досвіду.
  - 2) При тлумаченні елементів сприйняття наш мозок вибирає найскладніший варіант.
  - 3) Частіше за все наш мозок здатний свідомо розшифрувати сигнали, що одночасно надходять різними каналами сприйняття.
  - 4) Екстрасенсорне сприйняття поки ще не розглядається як серйозний об'єкт наукового дослідження.
  - 5) Останні експерименти підтвердили наявність патологічних ефектів при сенсорній ізоляції.
8. Виберіть правильну відповідь.
  - 1) Органи відчуттів дитини починають функціонувати:

- а) у більшості до народження;
  - б) з моменту народження;
  - в) в перші тижні після народження;
  - г) на другому місяці після народження.
- 2) Наше сприйняття світу пов'язане:
- а) з культурою, до якої ми належимо;
  - б) з практикою;
  - в) з досвідом;
  - г) всі ці відповіді вірні.
- 3) Принцип доповнення полягає в тому, що мозок прагне:
- а) згрупувати близько розташовані елементи;
  - б) згрупувати схожі елементи;
  - в) доповнити погано окреслений контур;
  - г) всі відповіді вірні.
- 4) Об'єкти мають тим більше шансів привернути увагу, чим вони:
- а) новіші;
  - б) складніші;
  - в) інтенсивніші;
  - г) пов'язані з вашими потребами.
- 5) Фізіологічний поріг:
- а) являє собою процес чутливості рецептора;
  - б) визначений генетично;
  - в) залежить від віку;
  - г) всі відповіді вірні.

Література

1. Адам Д. Восприятие, сознание, память. – М., 1983.
2. Брунер Д.С. Психология познания. – М., 1977.
3. Величковский Б.М., Зинченко В.П., Лурия А.Р. Психология восприятия. – М., 1973.
4. Гальперин П.Я. Введение в психологию. – М., 1976.
5. Годфруа Ж. Что такое психология. – М., 1994. – Т. 1, гл. 5.
6. Гороболин Ф.Н. Внимание и его воспитание. – М., 1972.
7. Грегори Р.Л. Глаз и мозг. Психология зрительного восприятия. – М., 1970.
8. Джемс В. Научные основы психологии. – М., 1993. – Гл. 1-8.
9. Казаков В.Г., Кондратьева Л.Л. Психология. – М., 1989. – Гл. 6-7.
10. Линдсей П., Норман Д. Переработка информации у человека. Введение в психологию. – М., 1974.

11. Ловиненко А.Д. Психология восприятия. – М., 1987.
12. Лурия А.Р. Ощущение и восприятие. – М., 1975.
13. М'ясоїд П.А. Загальна психологія: Навч. посібник. – К., 2000. – С. 243-277.
14. Немов Р.С. Психология. – М., 1994. – Т. 1, гл. 7-8.
15. Общая психология. – М., 1986.
16. Психологический словарь. – М., 1990.
17. Психологія: Підручник / Ю.Л. Трофімов та ін. – К., 1999. – С. 185-216.
18. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2 т. – М., 1989. – Т. I.
19. Хрестоматія по вниманию. – М., 1976.
20. Хрестоматія по ощущению и восприятию. – М., 1975.

Словник до теми

Абсолютний поріг – мінімальна інтенсивність фізичного стимулу, необхідна для виникнення відчуття.

Автокінетичний рух – ілюзія руху, що створюється, наприклад, нерухомою світловою точкою в темній кімнаті. Ефект посилюється при відсутності зорового фону.

Адаптація – пристосування органів відчуттів до особливостей діючих на них стимулів, до умов навколишнього середовища.

Апперцепція – властивість психіки людини, що виражає залежність сприйняття предметів і явищ від попереднього досвіду сприймаючого суб'єкта і від особистих властивостей його психічної діяльності.

Білий шум – складна суміш звукових хвиль всіх частин, аналогічна білому кольору.

Вестибулярне відчуття – відчуття руху і рівноваги. Викликаються рухом рідини в полукружних каналах внутрішнього вуха.

Відносний рух (руховий паралакс) – видиме переміщення більш близьких об'єктів праворуч і більш віддалених ліворуч, якщо голова рухається ліворуч (і навпаки).

Диференційний поріг – мінімальна різниця між стимулами, яка може бути сприйнята.

Додаткові кольори – кольори, розташовані на протилежних кінцях діаметру колірного кола, наприклад, червоний і зелений, жовтий і блакитний. При їх зміщенні в рівних пропорціях дають ахроматичний сірий колір.

Замикання – тенденція сприймати певні фігури швидше закінченими, замкненими, ніж незавершеними. Наприклад, коло з невеликим пропуском сприймається як ціла замкнена фігура.

Індукований рух – уявний рух нерухомого об'єкта, який викликаний рухом інших об'єктів, що оточують його.

Кінестетичне відчуття – відчуття, які виникають від руху тіла і м'язового напруження.

Контраст – явище, при якому відмінність, що сприймається, значно більша, ніж її фізична основа.

Об'єм сприйняття – максимальна кількість об'єктів, які можуть бути сприйняті протягом короткої експозиції, що не допускає рухів очей або перерахунку предметів.

Перцептивний – такий, що відноситься до сприйняття.

Реакція – відповідь організму на будь-який подразник.

Сенсорний (*екстрасенсорний*) – пов'язаний з роботою органів відчуттів.

Сенсопатія – порушення сприйняття.

Сприйняття – процес прийому і переробки людиною інформації, що надходить у мозок через органи чуттів.

Увага – стан психологічної концентрації, зосередженості на будь-якому об'єкті.